

АНАТОЛІЙ ПОДОЛЬСЬКИЙ

ВІД ЗАБУТТЯ ДО КАТАРСИСУ

Мадиевский С. Другие немцы: Сопrotивление спасателей в Третьем рейхе. – М.: Дом еврейской книги, 2006. – 112 с.

ISBN 5-98831-019-2

На превеликий жаль, ця монографія виявилася останньою роботою відомого історика Самсона Мадієвського, який пішов від нас минулого року. Самсон Абрамович Мадієвський – доктор історичних наук, автор багатьох статей та монографій з історії Молдови та Румунії, пропрацював сорок років в Академії наук Молдови, останні десять років жив у Німеччині, в місті Аахен, і присвятив цей період свого життя дослідженню єврейської історії, зокрема історії Голокосту. Він був учасником конференцій і наукових семінарів з цієї проблематики в Німеччині, Росії, Україні, США, активно друкувався, в нашій країні відомі його роботи, присвячені долі Єврейського антифашистського комітету¹.

Остання робота С. Мадієвського – монографія «Другие немцы. Сопrotивление спасателей в Третьем рейхе», яку маємо честь рецензувати, присвячена висвітленню маловідомої сторінки історії Голокосту в Європі, а саме діяльності тих людей у гітлерівській Німеччині, які не погодилися з нацистською політикою щодо євреїв і зуміли чинити опір геноциду, ризикуючи власним життям. Ця книга розповідає про рятівників

Остання робота С. Мадієвського – монографія «Другие немцы. Сопrotивление спасателей в Третьем рейхе», яку маємо честь рецензувати, присвячена висвітленню маловідомої сторінки історії Голокосту в Європі, а саме діяльності тих людей у гітлерівській Німеччині, які не погодилися з нацистською політикою щодо євреїв і зуміли чинити опір геноциду, ризикуючи власним життям. Ця книга розповідає про рятівників

¹ Див. напр.: *Мадиевский С.* Трагедия ЕАКа // *Голокост і сучасність*. Науково-педагогічний бюлетень Українського центру вивчення історії Голокосту. – 2003 – № 4. – С. 10–11; 2003. – № 5. – С. 12–13.

євреїв у Третьюму райху, німців, яким судилося жити в Німеччині часів Гітлера й бути опонентами нацистської ідеології взагалі та її антисемітської складової зокрема.

Що до історіографії цієї теми російською та українською мовами, то до виходу книжки С. Мадієвського її взагалі не існувало, і в цьому плані автор став піонером-дослідником. Проте, безперечно, цей аспект Голокосту вивчався в німецькій історіографії, починаючи з 1970-х років. Про це докладно пише автор в історіографічному огляді, згадуючи основні роботи німецьких істориків, зокрема Арно Лустігера, Клаудії Шопман, Пауля Гьотенбергера та інших, присвячені питанням термінології, мотивації, аналізу поведінки німецьких рятівників євреїв, які перебували в екстремальних умовах гітлерівської Німеччини².

Деякі слова про структуру наукової роботи С. Мадієвського. Монографія складається з восьми розділів, що включають генезу проблеми, історіографію, джерела та розгляд мети дослідження (перший розділ) і висновки. У своєму дослідженні автор аналізує різноманітні, часто визначальні аспекти діяльності німецьких рятівників євреїв: види та форми допомоги, мотиви поведінки рятівників, соціопсихологічні аспекти рятування, відносини з іншими людьми та один з одним, покарання нацистською владою рятівників і, нарешті, важливий розділ, що передує висновкам, – ретроспективні самооцінки та оцінки. На мій погляд, побудована таким чином монографія розкриває проблему «інших німців» та мотиви і результати їх поведінки в умовах Голокосту.

Говорячи про джерельну базу дослідження, маємо передусім зазначити, що головним джерелом для С. Мадієвського була німецька історична література, що виходила друком протягом останніх тридцяти років. Автор використав результати двох великих дослідних проектів, присвячених цій темі. Перший проект – кінця 1980-х рр. німецького історика Гюнтера Гінцеля, що мав назву «Забуті герої». Його результати з'явилися у 1993 р. (с. 10). З 1996 року по 2004 р. Центр із вивчення антисемітизму при Технічному університеті Берліна здійснив масштабний проект вивчення діяльності рятівників євреїв в нацистській Німеччині. Підсумком цього проекту стало видання чотирьох томів, присвячених діяльності німців, які надавали притулок німецьким євреям та рятували їх на теренах Німеччини в кордонах 1937 р. (с. 11). Автор використав базу даних Берлінського центру з вивчення антисемітизму: «Рятування євреїв в націонал-соціалістичній Німеччині». На 2001 р. в базі було зібрано відомості про понад 3000 рятівників та 2500 євреїв, котрі пере-

² *Hüttenberger P.* Vorüberlegungen zum «Widerstandsbegriff» // *Theorien in der Praxis des Historikers* / Hg. J. Kocka. – Göttingen, 1977. – S. 117–134.

ховувалися в підпіллі³. Також автор використав результати дослідження німецького історика Вольфрама Ветте «Незгодні, помічники та рятівники з рядів Вермахту»⁴.

Крім цих наукових проектів німецьких істориків, автором використав як джерела спогади очевидців: врятованих та рятівників, свідчення, які давалися відразу по закінченні війни в комісіях із денацифікації в Західному Берліні (с. 11). С. Мадієвський, посилаючись на німецького історика Ангелу Боргштедт, стверджує, що саме в Німеччині вже до середини 1990-х років бібліографія з проблематики «інших німців» налічувала близько 190 назв книг, статей, рецензій, дисертаційних досліджень (с. 9).

Важливим видається той факт, що суспільний інтерес до німців-рятівників євреїв у роки Другої світової війни сформувався в Німеччині завдяки американцям, а саме після великого успіху фільму Стівена Спілберга «Список Шиндлера» (1994), а також книжки американського історика Деніела Гольдхагена «Добровільні помічники Гітлера»⁵, переклад якої німецькою мовою з'явився 1996 р. Ця робота знову порушила питання про участь «звичайних німців» у Голокості.

Аналізуючи зміст та авторський концепт рецензованої монографії, вважаю, що автор цілком слушно акцентує на тому факті, що тема німців-рятівників євреїв у добу Голокосту є одним із мало вивчених аспектів історії Катастрофи європейського єврейства і водночас проблемою, що перебуває в полоні певних стереотипів.

Перший із таких стереотипних підходів до німецько-єврейських відносин у Німеччині в період влади нацистів, який аналізує С. Мадієвський, – те, що абсолютна більшість громадян Третього райху, передусім німців, в той чи інший спосіб мовчки або активно підтримала нацистську антисемітську політику. Ця теза досить поширена в сучасній історіографії Голокосту, зокрема в працях Даниїла Гольдхагена та Крістофера Браунінга⁶. І теза ця, як відомо, небезпідставна, оскільки така ситуація характерна для всіх тоталітарних суспільств. Офіційна, державна антисемітська ідеологія націонал-соціалістичної партії та її складова – антиєврейська пропаганда протягом 1930–1940-х років у самій Німеччині були настільки потужним фактором, що зрештою сприяли не лише байдужому ставленню до німецького єврейства загалом та до конкретного єврея зокрема, але й співучасті в геноциді проти євреїв. Саме тому, на мій погляд, праця С. Мадієвського та подібні дослідження мають надзвичайно важливе

³ Див.: Rettung im Holocaust. Bedingungen und Erfahrungen des Überlebens / Hrsg. W. Benz, M. Korte. – Berlin: Metropol Verlag, 2001. – 180 S.

⁴ Див., нап.: Steinkamp P. Wehrmachtangehörige als Retter von Juden // Überleben im Untergrund. Solidarität und Hilfe für Juden während der NS-Zeit / Hrsg. B. Kosmala, C. Schoppmann. – Berlin: Metropol Verlag, 2002. – 408 S.

⁵ Goldhagen D. Hitler's willing executioners: Ordinary Germans and the Holocaust. – New York: Knopf, 1996. – X, 622 p.

⁶ Browning Ch. Ordinary Men: Police Battalion 101 and Final Solution in Poland. – New York: HarperPerennial, 1998. – XXII, 271 p., та ін.

значення, оскільки змальовують інший бік справи, «інших німців», які, часто-густо ризикуючи власним життям, переховували та загалом рятували німецьких євреїв. Таким чином, ми маємо можливість зрозуміти чи усвідомити доволі банальну, проте найціннішу істину: німці, як, до речі, й будь-хто інший в екстремальній ситуації, якою, безперечно, стала Друга світова війна, були різними...

Одна з основних ознак книги С. Мадієвського – намагання дослідити типи, види, форми порятунку та мотивації рятівників. Автор описує й аналізує цілу низку мотивів: релігійні принципи; політичні переконання – усвідомлення злочинності нацистського режиму і рятування євреїв як один із видів політичної боротьби; так звана проста буржуазна порядність; особисті почуття до того чи іншого єврея (с. 50). В результаті розгляду та аналізу багатьох прикладів автор робить висновок, що основними формами рятування німцями євреїв в Німеччині за часів Третього райху були переховування у власних домівках, сприяння еміграції, надання допомоги, підтримання дружніх стосунків з євреями, не зважаючи на загрозу з боку режиму тощо.

У книзі наведено чимало прикладів рятування, які досить переконливо відображають як типологію, так і мотивацію дій німців-рятівників. Автор наводить і нетипові приклади, що ілюструють індивідуальні мотиви та відповідальність німців, які наважилися рятувати євреїв в умовах Голокосту: «...Так, баварські селяни, які переховували 1942–1945 рр. Шарлоту Нойланд, сподівалися, що добру справу їм буде зараховано Богом і два їхніх сини повернуться з війни. Для Луїзи Майєр, можливо, додатковим мотивом було побоювання, що один з її синів, якій служив у ляйбштандарті СС “Адольф Гітлер”, брав участь у вбивстві євреїв. “Сумління, – пише одна з її підопічних, – не дозволяло їй нести цю провину, не намагаючись пом’якшити її. І вона несла спокуту, допомагаючи євреям усім, чим була спроможна» (с. 53).

Автор наводить цікаві факти рятування євреїв німецькими підприємцями, які працювали під час війни за межами Німеччини, зокрема на теренах окупованого Радянського Союзу, в тому числі й в Україні. Йдеться про німців, котрі чинили як Оскар Шиндлер, який став хрестоматійним, хоч і не єдиним прикладом в історії Голокосту. Особливо цікаві для нас приклади, що стосуються України. С. Мадієвський аналізує діяльність підприємств Бертольда Байца і Германа Гребе на теренах Західної України – у Дрогобичі, Золочеві та Львові. Ці підприємці домогалися від місцевих старост, щоб до них на роботу посилали євреїв – в’язнів гетто чи таборів, тим самим продовжуючи їм життя або й рятуючи його. Автор наводить також подібні приклади, які розповідають про вчинки інших німецьких підприємців у Києві, Полтаві, на землях Трансністрії, зокрема у Немирові.

Висновки автора цілком зрозумілі й прийнятні. С. Мадієвський зазначає, що здебільшого німці-рятівники не вважали, що роблять щось героїчне чи незвичайне, рятуючи своїх співвітчизників-євреїв (як, до речі, й рятівники євреїв – не німці), вони хотіли залишатися нормальними людьми в часи, коли ця нормальність була зруйнована... Автор наводить характерний вислів одного з рятівників – Антона Шмідта: «...Якби кожен порядний християнин намагався врятувати хоча б одного єврея, наші партійні бовдури з їх "розв'язанням єврейського питання" потрапили б у халепу...» (с. 97).

Загалом автор переконаний, що, незважаючи на значну кількість публікацій та навіть публічний інтерес суспільства до цього аспекту історії Голокосту в Європі – до «інших німців», ці люди залишаються невідомими для широкого загалу, і тому вивчення цієї теми досить актуальне. Я цілком погоджуюся з автором і переконаний, що дослідження долі «інших німців» має стати складовою частиною осмислення історії Голокосту в Німеччині та Європі загалом. А цікава книга Самсона Мадієвського вже є серйозним внеском у вивчення цього аспекту історії Голокосту.